

Deliberationes tudományos folyóirat

17. évfolyam 1. szám 2024/1, 130–146. oldal

Kézirat beérkezése: 2024.05.25.

Kézirat befogadása: 2024.10.28.

DOI: 10.54230/Delib.2024.1.130

Deliberationes Scientific Journal

Vol.17; Ed.No. 1/2024, pages: 130–146

Paper submitted: 25th May 2023

Paper accepted: 28th October 2024

DOI: 10.54230/Delib.2024.1.130

NEMZETKÖZI TRENDEK ÉS HAZAI FOLYAMATOK A SZAKKÉPZÉSBEN

Velkey Gábor Dániel

Gál Ferenc Egyetem, Gazdasági Kar,
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Absztrakt

Az elmúlt három évtizedben több, a rendszer alapjait is érintő változás történt a hazai oktatásban és azon belül a szakképzésben is. E változtatásokkal párhuzamosan fogalmazta meg az Európai Unió az Európa 2020 stratégiát, amely a pénzügyi világválsággal összefüggő súlyos foglalkoztatási krízis tartós kezelése érdekében rövid távon a válságból való kilábalást, hosszabb távon pedig az intelligens, fenntartható, inkluzív növekedés és munkahelyteremtés irányába történő előrelépést határozta meg fő célként. A startégiát kibontásaként megfogalmazott két konkrét számszerűsített cél is az oktatáshoz kapcsolódott: a korai iskolaelhagyók arányának 10% alá csökkentése, és az ifjabb generációk esetében 40%-os diplomás arány elérése.

Az európai fejlesztési tervekkel szoros összhangban a szakképzést érintő hazai változtatások a képzések elérhetőségében és színvonalában megfigyelhető indokolatlan és egyre növekvő különbségek csökkentését, a költségvetési források hatékonyabb felhasználását, az elmaradt és nélkülözhetetlen fejlesztések pótlását, és a gazdaság munkaerőigényéhez jobban igazodó képzési szerkezet kialakítását fogalmazódtak meg legfontosabb célokként.

Dolgozatom arra keresi a választ, hogy az elmúlt bő tíz év hazai reformjai milyen változásokat eredményeztek az Európa 2020 stratégia oktatási céljainak elérésében, illetve a szakképzés munkaerőpiaci illeszkedésének kiemelt célja segítette-e a korai iskolaelhagyással leginkább veszélyeztetett leszakadó térségek hátrányos helyzetű társadalmi csoportjaiba tartozók foglalkoztatási esélyeit.

Vizsgálataim bemutatják, hogy a nemzetközi összehasonlító adatok alapján Magyarország mind a felül-, mind az alulteljesítő középiskolai tanulók esetében kimondottan kedvezőtlen képet, sőt az elmúlt bő évtized változásai abszolút és relatív értelemben is stagnáló, illetve kis mértékben romló tendenciát mutatnak és kiemelkedően nagy belső településszerkezeti különbségekről árulkodnak. Ennek legfontosabb okait elemzésem a középiskolai pályaválasztást megelőző szakasz súlyos és halmozódó zavaraira, a közép-

iskolai képzési szakasz képzési szerkezetében (képzési szint, szakképzés, gimnázium), és térszerkezetében bekövetkezett kedvezőtlen változásokra vezeti vissza.

Kulcsszavak: társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek, szakképzés, munkapiaci illeszkedés

INTERNATIONAL TRENDS AND DOMESTIC PROCESSES IN VOCATIONAL TRAINING

Gábor Dániel Velkey

Gál Ferenc University, Faculty of Economics
HUN-REN Centre For Economic and Regional Studies

Abstract

In the past three decades, several changes affecting the foundations of the system have taken place in domestic education and, within that, also in vocational training. In parallel with these changes, the European Union formulated the Europe 2020 strategy, which, in order to permanently manage the serious employment crisis associated with the global financial crisis, defined recovery from the crisis in the short term and progress towards intelligent, sustainable, inclusive growth and job creation as the main goal in the longer term. The two specific quantified goals formulated as an expansion of the strategy were also related to education: reducing the rate of early school leavers below 10%, and achieving a 40% graduate rate for the younger generations.

In close accordance with European development plans, the main goals of the domestic changes affecting vocational training were to reduce the unjustified and ever-increasing differences in the availability and quality of training, the more efficient use of budget resources, the replacement of lagging and indispensable developments, and the creation of a training structure that is better adapted to the workforce needs of the economy.

My studies show that, based on international comparative data, Hungary has a decidedly unfavorable picture for both high- and low-achieving high school students, and that the changes of the past decade show a stagnant or slightly worsening trend both in absolute and relative terms, and of extremely large differences in the internal settlement structure. they betray. My analysis traces the most important reasons for this to the serious and cumulative disturbances of the stage before the career choice in high school, to the unfavorable changes in the training structure (level of education, vocational training, high school) and spatial structure of the high school training stage.

Keywords: socio-spatial inequalities, vocational training, labor market adjustment

BEVEZETÉS

A pénzügyi világválsággal összefüggő súlyos foglalkoztatási krízis gyors kezelése és a hasonló válságok hosszabb távon történő elkerülése érdekében fogalmazódott meg az Európa 2020 stratégia, ami a következő évtizedek átfogó fejlesztéspolitikájának legfőbb irányaként az intelligens, fenntartható, inkluzív növekedés és munkahelyteremtés erősítését célozza öt stratégiai területet¹ kiemelve, melyek között az oktatáshoz két számszerűsített célkitűzés is kapcsolódik: a korai iskolaelhagyók arányának 10% alá csökkentése, és az ifjabb generációk esetében 40%-os diplomás arány elérése (EB, 2010).

Ezekkel az oktatást is kiemelten kezelő európai tervekkel párhuzamosan a hazai politikai és társadalmi rendszer halmozódó válsága hivatkozva Magyarországon is elindult egy reformfolyamat, ami (többek között) a teljes oktatási rendszert (is) alapjaiban alakította át. A szakképzést érintő változtatások legfontosabb céljaiként – összhangban az európai fejlesztési tervekkel – a képzések elérhetőségében és színvonalában megfigyelhető indokolatlan és egyre növekvő különbségek csökkentése, a költségvetési források hatékonyabb felhasználása, az elmaradt és nélkülözhetetlen fejlesztések pótlása, és a gazdaság munkaerőigényéhez jobban igazodó képzési szerkezet kialakítása fogalmazódtak meg.

Dolgozatom azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy az elmúlt tíz év hazai reformjai,

- segítették-e az Európa 2020 stratégiai kiemelt oktatási céljainak elérését,
- erősítették-e a szakképzés munkaerőpiaci megfelelését, és
- javították-e (is) a lemorzsolódással (korai iskolaelhagyással) leginkább veszélyeztetett leszakadó térségek hátrányos helyzetű társadalmi csoportjaiba tartozók foglalkoztatási esélyeit?

MEGKÖZELÍTÉS, KUTATÁSI CÉLOK

A szakképzésbe bekapcsolódó majd elhelyezkedni akaró fiatalok lehetőségeit a globális gazdasági hatások, az országos szinten szabályozott intézményi keretek és az ezek konkrét megjelenését befolyásoló helyi gazdasági-társadalmi jellemzők (tradíciók, sajátosságok) egyszerre formálják. E komplex hatások összetevői és egymásra épülése a konkrét helyi jelenségek felől közelítve érthetőek meg, hiszen azokon keresztül jelennek meg a helyi viszonyokon túlmutató hierarchiák, hálózatok hatásai is, mint például a fiatalok elhelyezkedésében fontos szerepet betöltő állami foglalkoztatáspolitikai térségben alkalmazott gyakorlata, a szakképzés elérhető intézményrendszere, a kínált képzési irányok, az intézmények felszereltsége és színvonal, vagy a gyakorlati képzés megszervezésének helyi lehetőségei (Molnár, 2018).

¹ Az öt kiemelt terület a foglalkoztatás (1), a kutatás és innováció (2), az éghajlatváltozás és energiapolitika (3), az oktatás (4) és a szegénység elleni küzdelem (5).

Az e tényezőkben megfigyelhető különbségek lényeges szerepet játszanak a fiatalok esélyeinek alakulásában. A gazdaság szerkezetében és fejlettségében megfigyelhető jelentős országon belüli területi különbségek az EU legújabb szakképzéssel kapcsolatos fejlesztési elképzelései között is kiemelt figyelmet kapnak (Fehérvári, 2019), miként az ezek következményeként térben differenciáltan megjelenő strukturális munkaerőhiány is, ami komoly kihívásokat jelent a szakképzéssel kapcsolatban (Benedek, 2018).

A társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek és azok újratermelése az oktatási rendszer esetében az előrehaladás lehetőségein keresztül közelíthetők, tehát hogy az érintettek számára lakóhelyüktől, társadalmi helyzetüktől, származásuktól, kapcsolatrendszerüktől függetlenül biztosított-e hogy képességeiket figyelembe véve magas szintű teljesítményt érjenek el. Az intézményes oktatás felől közelítve ez azt jelenti, hogy vannak-e érdemi különbségek a különböző helyeken élő, eltérő társadalmi helyzetű egyének számára elérhető (fizikai értelemben) és felkínált (igénybe is vehető) szolgáltatások körében és minőségében.

Az elérhető és felkínált szolgáltatások megkülönböztetése azért lényeges, mert ez teszi lehetővé az állam (mint intézményfenntartó és szabályozó) burkolt oktatáspolitikai céljainak feltárását. Az igénybe vevő számára ugyanis nem a fizikai valóságában megjelenő oktatási intézmény vagy annak távolsága érdekes, hanem a tényleges elérhetőség, amit az úthálózat, a tömegközlekedés, a kollégiumi férőhelyek befolyásolnak. Ám egy fizikailag elérhető iskolaépület sem jelent valós szolgáltatási lehetőséget, ha képzési profilja, vagy a bekerülés feltételei kizárják vagy korlátozzák a szolgáltatást keresők valamely csoportját. Persze további szubjektív (indíttatás, szemlélet, tájékozatlanság, kishitűség) tényezők is korlátozhatják az egyén lehetőségeit, ezek azonban túlmutatnak az állam közvetlen felelősségén, így az egyén számára biztosított lehetőségek szempontjából nem relevánsak.

Az oktatási-képzési szakaszok elkülönítése, az iskolarendszer szintjei közötti átlépés szabályai, a szakképzést megelőző alapfokú oktatás színvonalának különbségei olyan további tényezők, amelyek szintén hatással vannak az fiatalok továbbtanulásra, szakmaválasztásra, vagyis arra, hogy kik és miért kerülnek be az iskolarendszerű szakképzés hatalmas különbségeket mutató intézményeibe, vagy a szintén differenciált gimnáziumi rendszerbe. Bár a tanulmány a szakképzés területi jellemzőinek elemzését célozza, így mégsem tekinthet el az alapfokú képzési szakasz és a gimnáziumi képzési rendszer szakképzésre gyakorolt hatásainak legalább vázlatos elemzésétől.

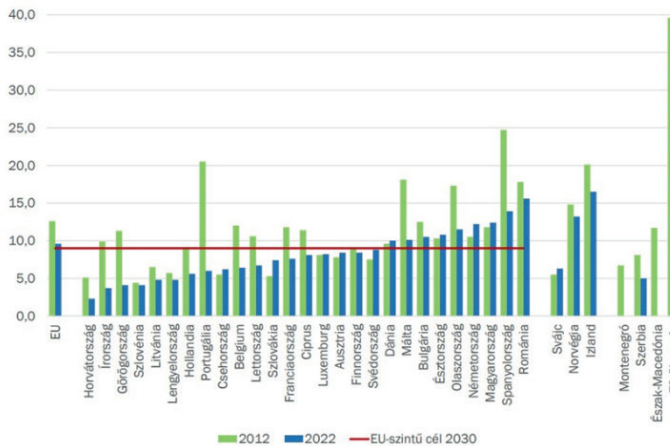
Miután a szakképzés (többnyire) a tanulók iskolai pályafutásának lezárását jelenti, érthető, hogy a hazai elemzések annak eredményességét (Benedek, 2022; Fehérvári, 2019) elsősorban a gazdasági rendszerrel való összhang alapján ítélik meg. A sikeres összhang több tényező érvényesülését feltételezi, melyek közül (1) a munkapiac igényeinek, a foglalkoztatók elvárásainak megfelelő szakemberek kiképzése, és (2) a végzettséget szerzők számára hosszabb távon is perspektívát jelentő képességek elsajátítása emelhetők ki. Az utóbbi szempont a hazai szakirodalomban főképp az utóbbi években (Köllő et al., 2017; Nahalka, 2019) jelent meg, többek között a globalizálódó

munkaerőpiac által igényelt, gyorsan változó munkaszerepekre való alkalmassá válás kényszerére hivatkozva (Benedek, 2022).

A HAZAI KÖZÉPFOKÚ OKTATÁSI RENDSZER A NEMZETKÖZI ADATOK FÉNYÉBEN

Az Európa 2020 Stratégia oktatási területet érintő két célja közül a korai iskolaelhagyók aránya (az iskolarendszereből szakmai végzettség nélkül kilépő tanulók a 18-24 éves korosztályban) a közép fokú képzési rendszer teljesítményét az „alulteljesítők” felől közelíti. A „magas szinten teljesítők” arányát a diplomások arányszámával közelíti a bevezetőben hivatkozott Európa 2020 stratégia, ám ennek alakulásában a közép fokú képzés minősége mellett fontos szerepe van állami irányítással² működő felsőoktatás bürokratikus rögzített képzési kapacitásainak is, ezért a középiskolai képzés teljesítményét a „magas szinten teljesítők” felől a PISA-felmérésben jól teljesítő tanulók aránynak segítségével elemzem.

1. ábra: A korai iskolaelhagyók aránya Európa országaiban, 2012-2022
(a 18-24 éves korosztály %-ában)

Forrás: Eurostat – statistics explained 2022 (Eurostat, 2022)

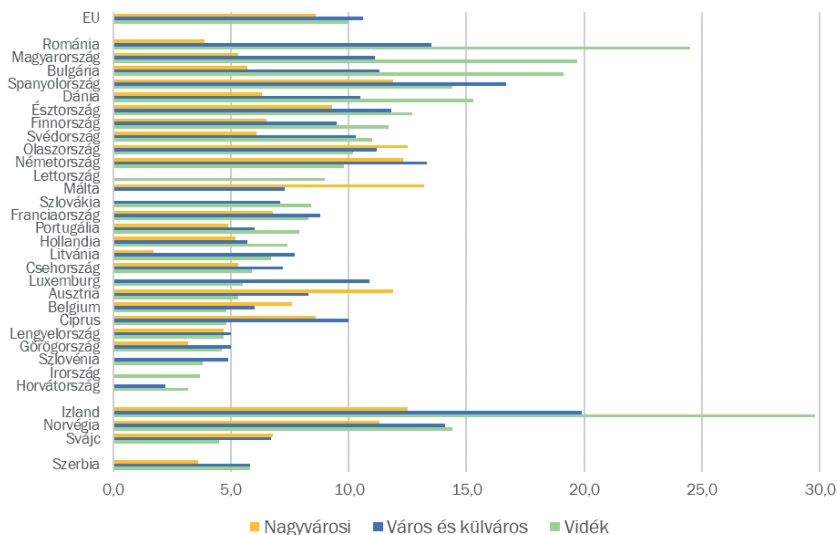
2022-ben az EU-ban a 18–24 év közötti fiatalok átlagosan 9,6%-a volt korai iskolaelhagyó. A legmagasabb arány Romániában (15,6%), Spanyolországban (13,9%), Magyarországon (12,4%) és Németországban (12,2%) figyelhető meg. A 2030-ra kitűzött uniós célt az országok többsége teljesítette. 2012 és 2022 között a legnagyobb

² Az állam által közalapítványi formába kiszervezett volt állami egyetemek irányításában meghatározó szerepet betöltő kuratóriumok összetétele biztosítja ezt a folytonosságot.

előrelépést Portugália érte el, ahol a 20% fölötti értéket sikerült 6 %-ra csökkenteni. A közép- és kelet-európai országok többsége kisebb javulás mellett megőrizte kedvező 3-6%-os mutatóit. Lettország lényeges javulással, Szlovákia kisebb visszaeséssel az EU-s átlagnál kedvezőbb képet mutat (6-8%). Bulgária, Észtország, Magyarország és Románia kisebb hullámzásokkal, vagy enyhe javulással azonban mindvégig 10% feletti értéket ért el (1. ábra). Magyarország esetében hosszabb időtáv adatai is rendelkezésre állnak, melyek szerint a kétezres évek elejétől a 17,9%-os arányt sikerült tíz év alatt 10,8%-ra csökkenteni, ám ezt követően előbb stagnálás, majd minimális emelkedés volt megfigyelhető.

A nemzetközi összevetésben szintén rendelkezésre álló településszerkezeti adatok alapján hazánk azon országok közé tartozik, ahol a korai iskolaelhagyók arányában a nagyvárosok, a városok és a vidéki térségek között a legnagyobb különbségek jellemzők (2. ábra). Magyarország és Bulgária esetében a nagyvárosok és a vidéki térségek között négyszeres az eltérés, aminél csak Románia mutatója kedvezőtlenebb. A legtöbb európai országban a településszerkezeti különbségek lényegesen kisebbek, a kelet- és közép-európai országokban pedig minimális eltérések figyelhető meg az urbanizált és rurális térségek között.

2. ábra: A korai iskolaelhagyók aránya Európa országaiban, a nagyvárosi, városi és vidéki térségek esetében (a 18-24 éves korosztály %-ában)

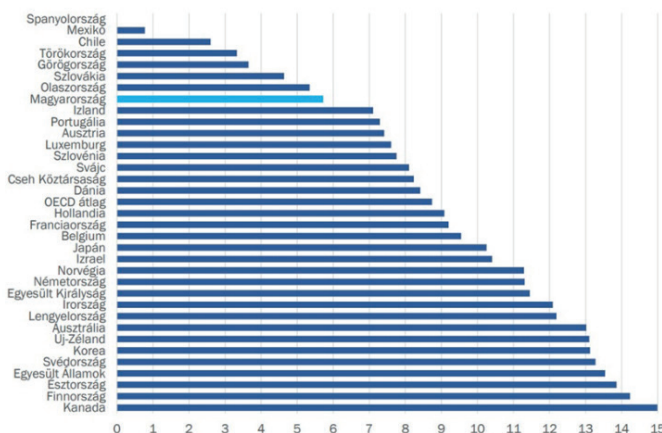

Forrás: Eurostat – statistics explained 2022 (Eurostat, 2022)

A PISA-felmérésben a legmagasabb szintet elérő tanulók arányát vizsgálva (3. ábra) megállapítható, hogy Magyarország 2003-2018 között mindvégig a kedvezőtlenebb helyzetű harmadba tartozott. Szövegértésben a nálunk jellemző 4-6%-kal szemben az OECD átlaga 8-9, a legkedvezőbb országok 15-18%-os értéket érnek el. Matematiká-

ban Magyarországon kis visszaesés mutatkozik, a korábbi 11-ről 8%-ra estünk vissza, miközben az OECD átlaga 11-15% között hullámzik, és a legkedvezőbb országokban a tanulók 18-25%-a eléri az 5. szintet.

3. ábra: A PISA-felmérésben jól teljesítő tanulók aránya egyes országokban szövegértésben (2003-2018)

Forrás: A közoktatás indikátorrendszere 2021 (Varga, 2022)

A nemzetközi összehasonlító adatok alapján tehát mind a magas, mind az alacsony szinten teljesítők esetében kedvezőtlen helyzet jellemző Magyarországra, sőt az elmúlt bő évtized változásai abszolút és relatív értelemben is stagnáló, illetve kissé romló tendenciát mutatnak, továbbá kiemelkedően nagy belső településszerkezeti különbségekről árulkodnak. Mindez arra utal, hogy a bő tíz évvel ezelőtt elindított reformfolyamat nemzetközi összevetésben nem hozott előrelépést. Ennek legfontosabb okai az elemzés alapját adó több évet átfogó részletes empirikus kutatásaim alapján³ három tényezőre vezethetők vissza: a középiskolai pályaválasztást megelőző szakasz súlyos és halmozódó zavaraira (1), a középiskolai képzési szakasz képzési

3 Az elemzés empirikus kutatási háttérét a 2016-2023 között folytatott saját kutatások adják, melyek egyrészt a megfelelő területi bontásban is elérhető oktatásstatisztikai adatokra (KIR-STAT, TeIR), az Országos Kompetenciamérés adataira, másrészt pedig – a helyi konkrét jelenségek elemzésére alapozó megközelítés miatt – az ország több megyéjében (Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Komárom-Esztergom) készített közel ötven szakértői interjúra, és több városban és környékén végzett esettanulmányra (Békéscsaba, Ózd, Pásztó, Tatabánya, Sarkad, Sátoraljaújhely) támaszkodnak. Az interjúk készítése során helyi közéleti szereplők, szakképzési centrumok vezetői, iskolarendszerű szakképzést folytató intézmények vezetői és munkatársai, kamarai tisztviselők, gyakorlati képzésbe bekapcsolódó kisebb és nagyobb vállalkozások képviselői foglaltak meg a szakképzéssel kapcsolatos tapasztalataikat.

szerkezetében (képzési szint, szakképzés, gimnázium) (2), és térszerkezetében (3) bekövetkezett változásokra.

A KÖZÉPISKOLAI PÁLYAVÁLASZTÁST MEGELŐZŐ SZAKASZ SZEREPE A KÉSŐBBI ÉLETPÁLYA ALAKULÁSÁBAN

Magyarországon a középiskolába lépés legkésőbb a tanulók 14-15 éves koráig megtörténik. Bár az átjárhatóságra hivatkozva születtek kezdeményezések a korrekció lehetőségének biztosítására, ezek napjainkra gyakorlatilag teljesen eltűntek. A magyar rendszer azonban nemcsak túl korán és nehezen megváltoztathatóan, hanem kellő megalapozottság nélkül kényszeríti ki a tanulók középiskolába lépését.

Az általános iskola a hagyományos tantárgyi struktúrát követő oktatáson kívül alig kínál lehetőséget a pályaválasztás megalapozására, a középiskolai képzés keretében folyó orientáció pedig legfeljebb az iskola képzési kínálatán belül teszi lehetővé a képzési irány módosítását. A középiskolai továbbtanulásban így az alapfokon mutatott teljesítmény az elsődleges (Radó, 2021; Velkey, 2013). A második szakma az iskolarendszerben történő megszerzésének lehetősége, valamint és a szakmatanulás utáni nappali ráképzésben szereshető érettségi fontos, de sajnos csak szűk kört érintő lehetőség, ezért a diákok többsége számára a középiskolába kerülés a teljes iskolai pályafutást, sőt az egész életpályát meghatározó választás.

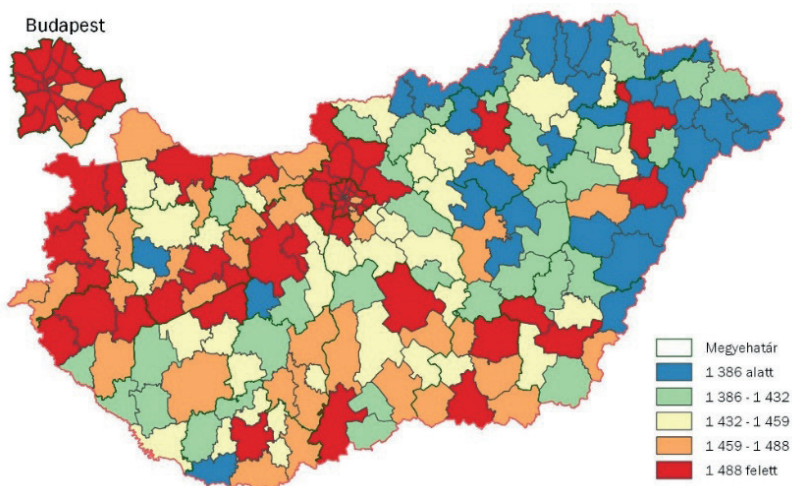
Az egyenlőtlenségek és újratermelésük legfontosabb jellemzője az alapfokú oktatási rendszer nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő szelektivitása, amiben a szolgáltatások fokozatosan kialakuló és erősödő differenciálódása játssza a legfontosabb szerepet. A kétezres évek első évtizedének végéig ezt elsősorban a nagyobb városok gyermekelszívó hatása magyarázta, amiben az elitiskolák térnyerésének, a roma népesség arányának (településeken belüli elkülönülésének) egyaránt fontos szerepe volt (Kertesi & Kézdi, 2009; Fejes & Szűcs, 2018), a jelenség háttérben pedig a fenntartók pénzügyi helyzetének polarizálódása, és a helyi elit érdekeit kiszolgáló önkormányzati döntések húzódtak meg (Zolnay, 2018; Velkey, 2022). A kétezres évek elején elfogadott deszegregációs szabályok és a társulásban ellátott feladatok bővülése mérsékelte a folyamatok ütemét, a kedvezőtlen tendenciát azonban nem változtatta meg. Az utóbbi tíz év reformjai erre hivatkozva vonták a központi kormányzat közvetlen állami felügyelete alá a teljes oktatási rendszert. Az új állami oktatáspolitikai nyíltan preferált intézményei az egyházi iskolák lettek, ami az állami iskolák forrásait érdemben meghaladó költségvetési támogatásban, a lényegesen nagyobb mozgástérben, a kiegészítő szolgáltatások lehetőségében és a helyi döntési szabadság magasabb fokában nyilvánult meg. A válogatás „szabadságával” rendelkező iskolák számának növekedése pedig még tágabbra nyitotta a társadalmi helyzet, etnikai háttér alapján történő szelekció lehetőségét (Berényi, 2016; Ercse & Radó 2019; Hermann & Varga, 2018; Tomasz, 2017).

A szolgáltatások államosításának folyamatában a kiegészítő szolgáltatások (pedagógiai szakszolgálatok, stb.) korábbi rendszerei előbb szétestek, majd az egyes intézményegységek szintjén csupán a szociális jellegűek (egész napos ellátás, iskolai étkeztetés, iskolaorvos) feltételrendszerét teremtették meg. Míg a korábbi finanszírozási

rendszer a szereplőket az ellátási szükségletek feltárásában tette érdekeltté, az új csupán a legszükségesebb személyzet bérkeretének biztosítását írja elő (Velkey, 2019a). A tanárok kötelező óraszámának növekedése, a tartalmi előírások merevvé válása, az önálló kezdeményezések korlátozása, a kiegészítő személyzet továbbra is jellemző hiánya és a hátrányos helyzetű térségekben halmozottan jelentkező tanárhiány nagyban nehezítik a minőségi pedagógiai munkát. Mindezek tovább növelték az ún. szeparációs nyomást, vagyis az iskolák eszközök és segítő szakemberek hiányában egyre nagyobb arányban váltak partnerré a problémát jelentő diákok elkerülésében tudomásul véve és látens módon támogatva a szelekciót és a szegregációt (Radó, 2018).

Mindez a tanulói összetétel és eredményesség szempontjából erősen differenciálódó, súlyos egyenlőtlenségeket rejtő intézményhálózatot eredményezett, mely egyenlőtlenségek térbeli szerkezete követi a településhálózati jellemzőket, és a hátrányos helyzetű lakosság ezzel összefüggő térbeli elhelyezkedését. Az országos kompetenciafelmérés hatodik osztályban szövegértésben mért járási átlagadatai (4. ábra) arra hívják fel a figyelmet, hogy a fiatalok bekerülésének esélye egy jó középiskolába alapvetően a településük elhelyezkedésétől, hierarchiaszintjétől és az ott elérhető oktatás színvonalától függ. A nagyobb városoktól távoli, hátrányos térségekben élő fiatalok túlnyomó többsége számára így a középiskolai továbbtanulás egyetlen elérhető iránya a közvetlen szakmatanulás.

4. ábra: Az országos kompetenciafelmérés hatodik osztályban mért átlageredményei szövegértésből a járásek szintjén

Forrás: Országos kompetenciafelmérés 2022, Országos jelentés 7. táblázat (OM, 2023)

A KÖZÉPISKOLAI KÉPZÉSI RENDSZER ÉS ÁTALAKULÁSÁNAK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI

A középfokú oktatásban a kilencvenes évek első felében a gyermeklétszám csökkenése ellenére gyorsan bővülő képzési kapacitások alakultak ki Magyarországon. A bővülés elsősorban az érettségít adó képzéseket, azon belül pedig a gimnáziumi képzést érintette. Ennek egyik oka a nyolcosztályos gimnáziumi hagyományok újjáéledése volt, amit a gyermekekért folyó verseny erősödése miatt az önkormányzati iskolák között is egyre jellemzőbbé váló rendhagyó szerkezetű gimnáziumok számának növekedése követett. Az 1990-es évek első felének másik lényeges változása a vegyes (többcélú) intézmények elterjedése volt. Az iskolák az élesedő versenyre reagálva munkaerőpiaci igénnyel és gazdasági kapcsolattal alá nem támasztott, divatos, vagy azzá tehető szakképzéseket kezdtek indítani (Velkey, 2013).

A képzési kínálat bővülésével párhuzamosan egy gyorsuló minőségi differenciálódás is megindult, ami a középfokú képzések térbeli koncentrálódását indította el. A korábban virágzó kis- és középvárosi középfokú oktatás leépülését a nagyobb városok bővülő középfokú kínálata, valamint a pénzügyi forrásokban, szakemberellátottságban, infrastruktúra állapotában és gazdasági kapcsolatokban meglévő versenyhátrányok magyarázzák. A centrumtelepülések és a hagyományos iskolavárosok szinte beszívták a jobb képességű, kedvezőbb helyzetű tanulókat (Velkey, 2011). A kollégiumban lakó és a bejáró tanulók arányainak e településeken megfigyelhető folyamatos növekedése jól dokumentálja ezt a folyamatot. A differenciáltan bővülő képzési kapacitások másik következménye az érettségít adó képzések elszívó hatása, ami már a kétezres évek elejétől a szakiskolai képzések iránti érdeklődés csökkenését eredményezte.

A hazai szakképzési rendszer modernizálására tett kísérletként értelmezhető ún. TISZK-rendszer⁴ bevezetése a képzési tartalom és a szakképzést segítő infrastruktúra fejlesztését célozta, ám a fejlesztési források hatékony felhasználására hivatkozva a szétaprózott intézményrendszer nagyobb egységekbe szervezését is elő kívánta segíteni. A program nagy szervezeti egységekbe vonta a korábban önálló intézményeket, ami az irányítás centralizációjával járt és a kis- és középvárosok szerepének háttérbe szorításával tovább erősítette a térbeli koncentrációt (Martonfi, 2009; Velkey, 2011).

Az oktatás hazai rendszerének radikális átalakítását célul kitűző, 2011 végén elfogadott új jogszabálycsomag az intézmények még nagyobb egységekbe történő összevonását írta elő, a szakképzésben pedig visszaállította a közismereti és szakképzési tartalmak párhuzamos szervezését. Ez egyrészt véglegesítette a tizennégy éves korban történő pályaválasztást, másrészt előbb aránytalanul megnövelte az érettségít és azal együtt szakmai végzettséget is adó, intézmények tanulóinak leterheltségét, majd a közismereti tartalmak csökkentésével korlátozta továbbtanulás esélyeiket (Velkey, 2019b). A szakmai képzésre koncentráló szakiskolák esetében pedig az általános kon-

⁴ Térségi Integrált Szakképző Centrumok létrehozása

vertálható tudástartalmak még nagyobb arányú csökkenése magyarázza a középiskolai programtípusok között a kompetenciafelmérés gyorsan növekvő különbségeit. A döntéshozók szándékaival ellentétben mindez az alapfokot követő azonnali szakmatanulás iránti érdeklődés további csökkenését eredményezte.

1. táblázat: Az iskolai teljesítmény a családi háttérindex függvényében képzési formák szerint (10. évfolyam)

	Szövegértés (S. H.)			Matematika (S. H.)		
	Átlagpont	Merekség	Magyarázó erő	Átlagpont	Merekség	Magyarázó erő
Teljes populáció	1613 (1,1)	117 (1,1)	0,31	1663 (0,6)	117 (1,0)	0,30
8 évf. gimn.	1751 (11,5)	67 (10,7)	0,07	1808 (10,1)	69 (9,8)	0,07
6 évf. gimn.	1735 (6,4)	66 (6,8)	0,09	1789 (5,8)	69 (6,2)	0,10
4 évf. gimn.	1682 (1,6)	77 (2,3)	0,13	1722 (1,8)	75 (2,1)	0,12
Technikum (szakgimnázium)	1584 (1,6)	60 (1,9)	0,08	1641 (1,7)	66 (1,7)	0,09
Szakképző közp. (szakközépiskola)	1398 (4,1)	37 (2,8)	0,04	1460 (4,1)	41(2,4)	0,05

Forrás: Országos kompetenciafelmérés 2022, Országos jelentés (Mellékletek) 24. táblázat (OM, 2023)

A tanulók teljesítményében megfigyelhető egyenlőtlenségeket tehát az alapfokú képzési rendszer alapozza meg, majd ezeket erősíti tovább a közismereti képzésben lényeges különbségeket mutató középfok. A középfokú iskolatípus, a családi háttér és az iskolai teljesítmény közötti szoros korrelációt az országos kompetenciamérés adata is egyértelműen alátámasztják (1. táblázat).

Egy periférikus térség hátrányos helyzetű családjában élő jó képességű gyermek iskolai pályafutása tehát elsősorban azon múlik, hogy milyen színvonalú oktatást kap az általános iskolában, illetve hányadik évfolyam után és milyen típusú, színvonalú középfokú oktatási intézményben tanulhat tovább. Vagyis a ténylegesen elérhető és igénybe is vehető szolgáltatások színvonala érdemben befolyásolja, a saját terepi empirikus vizsgálatok alapján pedig sokak esetében szinte determinálja az életpálya alakulását.

A SZAKKÉPZÉS TÉRSZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI

A szakképzés térszerkezeti változásai, valamint a különböző képzési típusok belső arányának módosulásai három eltérő gazdasági fejlettségű megye (Győr-Moson-Sopron, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés) 2002, 2007, 2012, és 2017-es⁵ tanévre vonatkozó középiskolai létszámadatai alapján a következőkben foglalhatók össze:

⁵ TeIR adatbázisában a tanulmány lezárásakor hozzáférhető legfrissebb adatok.

- A legkisebb arányeltérés a szakképző iskolák esetében figyelhető meg.
- A 2002-ben jellemző 24,5-27%-ról – a speciális szakiskolák (képességfejlesztő szakképző iskolák) adatait is figyelembe véve – az arányok 2012-ig kisebb hullámmal szinten maradtak, majd 2017-re 18-23,5%-ra mérséklődtek.
- A szakképző iskolai képzésben a legnagyobb arányú visszaesést a gazdaságilag legfejlettebb Győr-Moson-Sopron megye mutatja (24,42-ről, 18,08%-ra).
- A gimnáziumi képzés aránya Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2002-ben lényegesen alacsonyabb volt (28,8%) mint a másik két megyében (33-34%), 2017-re azonban – szintén kisebb hullámmal után – mindhárom megyében 34-36% körül stabilizálódott.
- A technikus képzés Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a szakképző iskolai képzéshez hasonlóan csökkenést mutat (45,4-42,1%). Békés megyében a növekedés alig néhány százalékpontnyi (39-ről 42%-ra), Győr-Moson-Sopron megyében pedig több mint 5% (42,54-47,75%).

A meghirdetett szakpolitikai célokkal szemben tehát kimutatható a szakképző iskolai képzések visszaesése és a gimnáziumi képzések arányának növekedése. A legfejlettebb gazdaságú megyében az alacsonyabb szintű szakképzés érzékelhetően leértékelődött, szemben a magasabb szintű tudást adó képzésekkel, miközben enyhén nőtt az érdeklődés a felsőoktatás-orientált általános képzés (gimnázium) iránt. Békés megyében változott a legkisebb mértékben a középiskolai képzések belső aránya, de itt is kimutatható az érettségire felkészítő képzések felértékelődése. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a végzettség szintjétől függetlenül komoly visszaesést mutat a teljes szaképzés, miközben lényegesen nőtt a gimnáziumok szerepe.

A változások további fontos jellemzője a térségi koncentráció, vagyis a tanulók egyre nagyobb arányban választották a nagyobb, illetve fontosabb iskolavárosok magasabb színvonalú képzéseit, amivel párhuzamosan az alacsonyabb szintű szakképzésben (szakképző iskolák) egyértelműen kimutatható dekoncentrációs folyamat indult meg.

A megyék adatait elemezve a gimnáziumi és a technikus képzésben egyértelmű a térségi koncentráció, miközben a szakképző iskoláknál ez nem érzékelhető. A három megye lényegesen eltérő településszerkezete azonban további érdekes különbségeket eredményez:

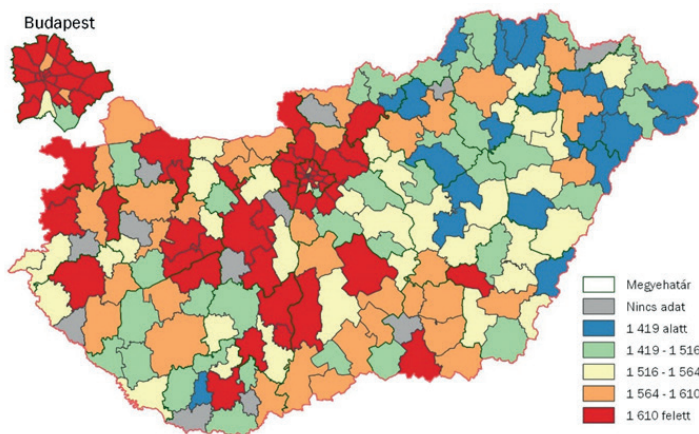
- Békés megyében a megyeszékhely mellett Orosháza, Gyula és kisebb mértékben Békés hagyományosan fontos szerepet tölt be a középiskolai képzésben. A gimnáziumok esetében e települések között megmaradt a hagyományos feladatmegosztás, Békéscsaba és Orosháza szerepe kissé erősödött (27-29%, illetve 12-19%), míg Gyula és Békés visszaesett (21-16%, illetve 15-13%). A megye többi városának szerepe évfolyamonként egy-két gimnáziumi osztályra szűkül.
- Győr és Miskolc meghatározó megyei szerepe a gimnáziumi képzésben 2002-2017 között alig változott (55% körüli). Győr-Moson-Sopron megyében a gimnáziumi képzés erőteljes térségi koncentrációját mutatja, hogy a három legfontosabb telepü-

- lés (Győr, Sopron és Pannonhalma) együttes aránya meghaladja a 90%-ot.
- A legnagyobb arányú és leginkább erősödő térbeli koncentráció az érettségihez kötött szakképzésben (technikumok) jellemző. A megyeszékhelyek 2017-es 70%-ot közelítő részesedése arra utal, hogy az itteni korszerűbb képzőhelyek a gyorsuló létszámcsökkenés ellenére továbbra is megtelnek, egyre nagyobb arányban szívják be a fiatalokat az érettség adó szakképzésbe.
 - A szakképző iskolai képzésben a megyeszékhelyek szerepe lényeges eltéréseket mutat a vizsgált tizenöt év alatt azonban ezen a képzési szinten jelentkezik egy érzékelhető dekoncentráció. A szakiskolai képzésben tehát a kisebb központok lényegében megőrizték szerepüket.

A minőségi szolgáltatás erősödő térbeli koncentrációja a megyeszékhelyektől és megyénként legfeljebb egy-két nagyobb várostól távolabbi térségekben élőket, különösen a kollégiumi beilleszkedésre kevésbé alkalmas, a napi ingázás nehézségeit nehezebben vállaló, a magasabb színvonalú szolgáltatás iránt nem érzékeny, hátrányos helyzetű családok gyermekeit érinti a leg súlyosabban, akik így visszaszorulnak a kisebb városok romló szolgáltatást és lényegesen kevesebb továbbtanulási, elhelyezkedési esélyt kínáló középiskoláiba, főképp szakképző intézményeibe.

A tankötelezettség leszállítása tizenhat éves korra tovább növelte a közoktatásból lemorzsolódók számát és arányát, aminek hatására kismértékben ugyan emelkedett a 17 éves korban foglalkoztatottak száma, ám ennél nagyobb arányban nőtt a munkanélküliek, közfoglalkoztatottak és nem tanuló eltartottak száma (Molnár, 2018). Területi megoszlásuk a leghátrányosabb, romák által magasabb arányban lakott térségekben mutatja a legrosszabb adatokat (Köllő & Sebők, 2018).

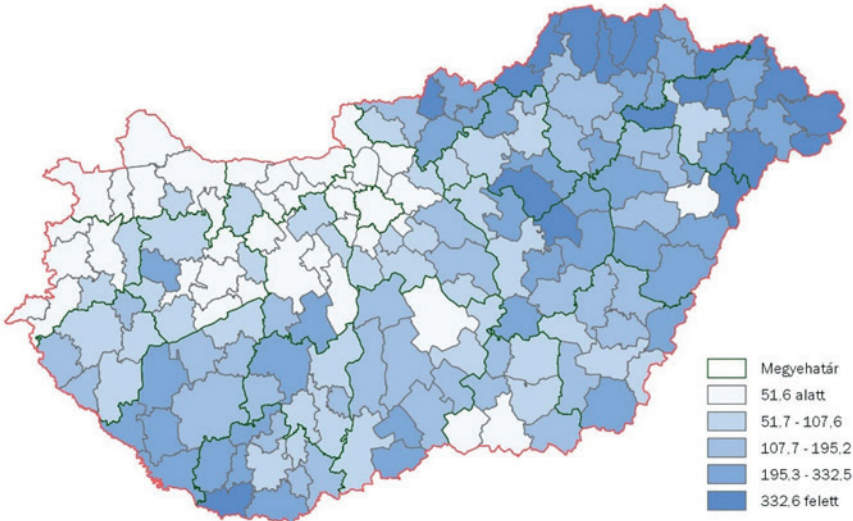
5. ábra: Az országos kompetenciafelmérés tizedik osztályban mért átlageredményei szövegértésből a járásek szintjén

Forrás: Országos kompetenciafelmérés 2022, Országos jelentés (Mellékletek) 7. táblázat

A periférikus térségek hátrányos helyzetű lakosságát halmozottan sújtó változások következményeit komplex módon foglalják össze, dokumentálják az Országos kompetenciafelmérés 10. évfolyamon szövegértésből mért járási átlagpontszámainak súlyos területi egyenlőtlenségei (5. ábra), valamint és az ugyanazokat a térségeket súlyosan leszakadónak bemutató szociális és foglalkoztatási egyenlőtlenségek (6. ábra).

6. ábra: Ezer 0-24 éves lakosra jutó rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek száma

Forrás: TIMEA (2021, KSH)

ÖSSZEZÉS

Kutatásunk egyértelműen igazolta, hogy a kedvezőtlen társadalmi helyzetből való kilépés szinte egyetlen esélyét a tanulás, tudás és az arra alapozott mobilitás teremtheti meg, amiben kiemelkedő szerepe van az oktatás-képzés elérhető intézményrendszerének és a szolgáltatások színvonalának. A munkanélküliség valószínűségét ugyanis kimutathatóan csökkentik a magasabb szintű kognitív készségek, amelyek érdemben növelik a magasabb keresetek elérésének esélyét is. Bár a kognitív készségek alakulásában szerepet játszanak a családi környezet, a kortárs csoport összetétele, az egészségi állapot és más társadalmi hatások is, ám az oktatás minőségének ezeknél jól dokumentálhatóan meghatározóbb szerep jut (Hermann et al., 2018).

A kognitív készségek fejlesztését a szakképzés esetében azonban az általános, konvertálható tudástartalmak csökkentésével az elmúlt évek reformjainak több eleme, például a korai szakképzés szerepének erősítése, a gyakorlati képzés arányának növelése érezhetően háttérbe szorították, ami önmagában is komoly problémát jelent, de súlyosan következményeket hordoz a tovább képezhetőség szempontjából is. E ked-

vezőtlen változást részben oldotta az alapozó és a szakmaválasztást előkészítő képzési szakasz időbeli kibővítése, ám e pozitív irányú változások sem ellensúlyozhatják a tanulók kontraszelektált kiválasztásából következő, az általános iskolából hozott súlyos hiányosságokat.

A középiskolai képzés gyorsuló minőségi differenciálódása és a magasabb szintű képzésekben („elit gimnáziumok, keresett technikumok) térbeli koncentrációja pedig szintén a területi értelemben kevésbé mobil hátrányos helyzetű térségek alacsonyabb státuszú diákjaitól zárja el a szélesebb körű perspektívát adó, lényegesen jobb elhelyezkedési lehetőséget biztosító magasabb színvonalú középiskolákat.

A magyarországi folyamatok részletes elemzése így érthető magyarázatot ad arra is, hogy az Európa 2020 stratégia kiemelt oktatási céljai közül hazánknek miért nem sikerült az elmúlt tíz évben előrelépést elérnie a korai iskolaelhagyók arányában, egyúttal felhívva a figyelmet a szolgáltatások térszerkezetében megfigyelhető hatalmas különbségekre, amelyek oldásában a kulturális és térbeli hátrányok leküzdését lehetővé tevő szolgáltatásoknak, többek között például az iskolaközpontok tényleges elérhetőségét biztosító napi ingázást lehetővé tevő tömegközlekedésnek, a biztonságos környezetet garantáló kollégiumi ellátásoknak, és a hátrányok kompenzálását segítő pedagógiai szakszolgálatoknak.

Kapcsolattartó szerző:

Velkey Gábor Dániel
Gál Ferenc Egyetem
Gazdasági Kar
5600 Békéscsaba
Bajza u. 33.
velkey.gabor@gfe.hu

Corresponding author:

Gábor Dániel Velkey
Faculty of Economy
Gál Ferenc University
Bajza str. 33.
5600 Békéscsaba, Hungary
velkey.gabor@gfe.hu

Hivatkozás: Velkey, G. D. (2024). Nemzetközi trendek és hazai folyamatok a szakképzésben. *Deliberationes*, 17(1), 130–146.

IRODALOMJEGYZÉK

- Benedek, A. (2018). *Megújuló szakképzés – innovatív módszertan – OECD fejlesztés*. MTA – BME Nyitott Tananyagfejlesztő Kutatócsoport
- Benedek, A. (2022). A szakképzés és felnőttképzés jelenkori kapcsolódása a felsőoktatáshoz: modellváltás minden szinten. *Szakképzés-Pedagógiai Tudományos Közlemények*, 3, 25-42.
- Berényi, E. (2016). *Az autonómiától a szelekcióig (az iskolaválasztás jelentése a rendszerváltás utáni magyar közoktatásban)*. Gondolat Kiadó, Budapest

- Európai Bizottság. (2010). EURÓPA 2020 - Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Brüsszel, 2010.3.3. COM(2010) 2020 végleges https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf (Letöltés: 2022. 11.10.)
- Eurostat. (2022). Korai iskolaelhagyók az oktatásban és a képzésben. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_leavers_from_education_and_training&action=statexp-seat&lang=hu#Korai_iskolaelhagy.C3.B3k_.E2.80.93_ma_.C3.A9s_t.C3.B6rt.C3.A9nelmi_.C3.B6sszehasonl.C3.ADt.C3.A1s (Letöltés: 2023.01.19.)
- Ercse, K., & Radó, P. (2019). A magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. *Iskolakultúra*, 7, 8-49. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.8>
- Fehérvári, A. (2019). *Alapkompetenciák fejlesztése öt európai országban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Fejes, J. B., & Szűcs, N. (eds.) (2018). *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged
- Hermann, Z., & Varga, J. (2018). Jelentkezés és felvétel a középfokú oktatásba. In: Fazekas K., Csillag M., Hermann Z., Scharle Á. (Eds.) *Munkaerőpiaci tükrök 2018*, (pp. 59-62), Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Hermann, Z., Horn, D., Köllő, J., Sebők, A., Semjén, A., & Varga, J. (2018). Szövegértési és matematikai kompetencia hatása a keresetre és foglalkoztatási esélyekre. In: Fazekas K., Csillag M., Hermann Z., Scharle Á. (Eds.), *Munkaerőpiaci tükrök 2018*, (pp. 45-52), Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Kertesi, G., & Kézdi, G. (2009). Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 11, 959-1000.
- Köllő, J., Nagy, D., & Tóth I. J. (2017). Mit értsünk „munkaerőhiányon”? In: Fazekas K., Köllő J. (Eds.), *Munkaerőpiaci tükrök 2016*, (pp.48-56) MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest..
- Köllő, J., & Sebők, A. (2018). Lakóhely szerinti különbségek a nem tanuló és nem dolgozó tizenévesek arányában a tankötelezettségi kor leszállítása előtt és után. In: Fazekas K., Csillag M., Hermann Z., Scharle Á. (Eds.), *Munkaerőpiaci tükrök 2018*, (pp. 124-127). Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest, 124-127.
- Martonfi, Gy. (2009). A TISZK-rendszer kiépülése 2007–2008-ban. *Szakképzési Szemle*, 4, 403-433.
- Molnár, Gy. (2018). Fiatalok a közfoglalkoztatásban, különös tekintettel a középiskolai lemorzsolódásra. In: Fazekas K., Csillag M., Hermann Z., Scharle Á. (Eds.), *Munkaerőpiaci tükrök 2018*, (pp. 114-119). Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Nahalka, I. (2019). Három pedagógiai szakmai kérdésről – szakképzés átalakításának tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 7-8, 5-19.
- Oktatási Hivatal. (2023). *Országos kompetenciamérés digitális országos mérések – Országos Jelentés 2022*. Országos jelentés (Mellékletek)

- Radó, P. (2018). A közoktatás szelektivitása, mint a roma szegregáció általános kontextusa. In: Fejes J., Szűcs N. (Eds.), *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*, (pp. 31-56). Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged.
- Radó, P. (2021). The institutional conditions of adapting to future challenges in the Hungarian education system. Working Paper Series. 2021/1. Center for Policy Studies, CEU. <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/publication/3300/cps-working-paper-educ-institutional-conditions-hungary-2021-corr.pdf> (Letöltés: 2021. 08. 22.)
- Tomasz, G. (2017). Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban. *Educatio*, 1, 94-112. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.1.9>
- Varga J. (eds.) (2022). *A közoktatás indikátorrendszere 2019*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Központ, Budapest. https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/A_kozoktatasi_indikatorrendszere_2019.pdf (Letöltés: 2020.08.22.)
- Velkey, G. (2011). A középfokú képzés területi rendszerének változása és továbbfejlesztése. *Tér és Társadalom*, 3, 60-79. <https://doi.org/10.17649/TET.25.3.1930>
- Velkey, G. (2013), *Dinamikus egyensúlytalanság: A hazai közoktatási rendszer szétesése, felforgatása és a konszolidáció esélye*. MTA KRTK RKI, Budapest, Pécs, Békéscsaba.
- Velkey, G. (2019a). Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek és újratermelésük az alapfokú oktatás hazai rendszerében. *Tér és Társadalom*, 4, 104-131. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3191>
- Velkey, G. (2019b). Területi jellemzők és legfontosabb változásaik a hazai közoktatás, köznevelés rendszerében. *Opus et Educatio, Munka és Nevelés*, 6(1), 15-23. <https://doi.org/10.3311/ope.291>
- Velkey, G. (2022). The Increasing Replication of Territorial and Social Inequalities in Public Education in Hungary: Causes, Components, Practices and Mechanisms. *Social Sciences*, 11, 95. DOI:10.3390/socsci11030095
- Zolnay, J. (2018). Commuting to segregation. The role of pupil commuting in a Hungarian city: between school segregation and inequality. *Review of Sociology* 4, 133-151. http://szociologia.hu/dynamic/szociologia_2018_04_133_151_oldal.pdf (Letöltés: 2019. 10. 22.)